

Шкільна бібліотека

Іван
Нечуй-Левицький

Қайдашева сім'я

Повісті, оповідання, роман

Харків
«ФОЛІО»
2021

ДВІ МОСКОВКИ

Повість

I

Раз якось був тихий літній вечір. Сонце стояло вже на вечірньому пружі. Черета звернула з толоки на шлях, простяглася до села і підняла за собою куряву. По дорозі йшов молодий москаль додому по білету. За плечима в його теліпався ранець та торбина з сухарями; через плече висіла сіра московська шинеля, скручена, як обід. Мабуть, здалека йшов москаль, бо підбився і насилу-насилу волік свої притомлені ноги.

Курява тихо полягла на стерню, черета ввійшла в село. На яру стояло чимале село; посеред села біліла невеличка нова церква. На самому низу блищав ставочок, один і другий, а кругом його і понад греблею росли густі, високі, зелені та кучеряві верби.

Москаль став, подивився на село, а далі сів на окопі та й почав насипати тютюну в люльку.

«Господи! — подумав москаль, — п'ять літ вже, як я вийшов з Момотів, а вже вони й більші стали, вже й церква нова, й верби понад ставками поросли такі великі... Що ж то діється тут у селі? Чи жива, чи здорова моя стара мати, чи, може, спочиває вже на кладовищі?.. — І москаль похилив голову... — А парубки, а дівчата, з котрими я гуляв колись! Мабуть, парубки вже всі поженились, а дівчата заміж повиходили. Чи вийшла то Настя та Мотря? А гарні були дівчата! Гарні, мабуть, з їх і молодичі...»

Москаль встав і насилу поволік потомлені ноги тихесенько до села.

А тим часом за ставком, за густими вербами на сінешнім порозі, під маленькою хатиною сиділа стара Хомиха Варка. Старенька й невелика була Хомишина хатина, одним одна на всім огороді. Коло неї ані комори, ані загороди, ані хлівця. Тільки на причілку була притулена до хати якась повіточка, а там лежало трохи хворосту, стояла стара терниця та бительня та валялися два щербаті глиняники. Весь огород заріс густою та високою травою. Перед хатиною, на маленьких грядочках, росла картопля, буряки та цибуля. На два ступені од дверей зелений горбик з лядою, — то погріб бабин. За хатою десять вишень та дві груші, — ото й усе хазяйство Хомишине...

Хомиха сиділа на порозі, поглядала на битий шлях та пильнувала над роботою. Вона шила синові сорочку. Знать, не дуже добачали старі очі, бо Хомиха нагнулась над самісіньке полотно. Її руки тряслись; старенький очіпок зсунувся на тім'я; з-під очіпка одвисло пасмо своєї коси, а стара все пильнувала над коміром, вилічувала нитки та вишивала заполоччю. Як же не пильнувати матері, коли вона шила сорочку задля сина свого Василя, котрого виглядала що божого дня, котрого вона не бачила вже п'ять років, з того часу, як його взяли в москалі.

Хомиха націлилась ниткою до вушка та й не потрапила. Тоді вона встала, прикрила очі рукою, глянула на сонце, а потім на шлях...

«І знов минув день, вже й вечір настав, а мого сина нема та й нема! — думала Хомиха... — Вже другі москалі давно поприходили, а про мого Василя ні чутки, ні вістки».

І не один день сиділа Хомиха на порозі та виглядала свого сина. І тепер знов сіла вона на призьбі, підперла голову рукою; її очі впали на широку дорогу, на далекий ліс, на далеке небо, а думка, як та птиця, полинула десь далеко, в чужу сторону. «Чи живий він, чи здоровий, — думала вона, — чи прибуде до мене? Чого не трапляється москалеві на чужій стороні? Може, його на війні вбито, може, його звір зачепив у лісі темної ночі, а може, де занедужав на чужині, лежить один і нікому порадоньки дати». Літає материна думка то по степах широких, то по темному лісі в глуху темну ніч, то бачить вона його слабого, недужого, в якійсь чужій хаті, між чужими людьми, то на битій дорозі, де на його напали недобрі люди. А серце материне ние та ние...

Встала стара, перехрестилась, помолилась за сина і попленталась в хату з болячою душею, з болячим серцем.

А тим часом в одному вікні, потім в другому заманячив червоний комір. Сінешні двері рипнули, одчинилась хата, і перед Хомихою, як з-під землі виріс, з'явився її син Василь.

Вечірнє сонце блиснуло на його в вікно. Високий та тонкий стояв перед нею син: чорні кучері, лице, одяга — все припало пилом.

Стара аж руками вдарила об поли, аж затрусилась.

— Добривечір, мамо! — промовив Василь. — Чи пізнаєте мене?

Стара крикнула, кинулась до його й заголосила...

— Як ти виріс, сину, який ти став високий!

— А ви, мамо, старі стали, такі старі!

— Ох, час, сину, вмирати! Та тепер мені за всі голови! Я побачила тебе, і мені вмирати буде легше.

Стара махнула неначе з радощів рукою, втерла сльози рукавом.

— Не плачте, мамо, — промовив Василь. — Я ж, бачте, слава Богу, вернувся живий і здоровий.

Василь зняв з плечей ранець і торбину, поклав під лавою. Стара завешталась по хаті, неначе помолодшала; не знала, що їй робити, що їй почати. До всього кидалась, нащось одчиняла скриню, чогось шукала і не знала, чого шукає; чогось побігла в сіни, а послі знов вернулась в хату. Василь попросив води вмитись. Налила Хомиха води в полумисок, достала з скрині білий рушник, знайшла сорочки: рада б сама умивати і втирати свого Василя.

Аж повеселішала Хомишина хата! В печі палає полум'я, кипить вечеря. Засвітила Хомиха каганець і сіла різати галушки. Василь сидів кінець стола на лаві. Як смола, чорніли його кучері при білій сорочці з вишиваним коміром, а запалене молоде лице, обмите свіжою водою, засвітилось при світлі, як свіжий мак на городі. Поки засягає шапка — білів лоб, а на йому чорніли дві брови, неначе дві п'явки впилися в біле тіло. Карі очі блищали, як свічки. Хороший, свіжий та молодий був Василь Хоменко!

Хомиха качала корж, а очей не зводила з сина. Василь кинувся помагати матері.

— Сиди, сину, та спочивай після далекої дороги! — каже мати, — ти гість в моїй хаті; сиди, сину, а я на тебе буду дивитись, надивлятись... Розкажи мені, сину, де ти так барився, чи не трапилась тобі яка пригода в далекій дорозі? Де ти бував, що бачив? Чи добре було тобі в москалях?

Рипнули двері: в хату ввійшла молода дівчина.

— Добровечір, — сказала вона тихо, — позичте вогню! — Промовила вона сі слова та й поставила на припічок дві покришки.

Хомиха встала, вигорнула вогню і поклала в покришку, а дівчина стояла коло порога та несміливо поглядала на Василя.

Виходила вона проти череди і вгляділа Василя, як він сидів на окопі; загляділа вона його карі очі, чорні брови, стан тоненький, і впали їй в думку ті очі, ті брови, і випали з думки і вівці, і корови, і череда. Задивилась дівчина на козака, а вівці минули свій двір, повтікали, розбрелися по бур'янах, корова зайшла в чужий город.

Дівчина пішла з хати, а Василеві й байдуже! Навіть не спитав матері, чия вона.

— Розкажи ж мені, сину, чи добре було тобі в москалях, — питала мати.

— Було, мамо, всього, а більше того, що було недобре. Сумно та чудно було мені, як везли мене до прийому, як голили лоб... Тоді здавалось мені, що я йду десь на другий світ. А потім обізвався, оговтався, пішов регіт та сміх між некрутами. А некрути все молоді та веселі! Було оце хто засумує, то й на сміх підіймуть. Та не довго ми жартували! Оддали нас в науку дядькові — старому москалеві. Що за страшний був той дядько! Що за лихий!

Мордатий, патлатий, рудий та головатий. Очі здорові, як у пугача, червоні вусища, як у старого кота, лице з одного боку синє, з другого червоне та цілісіньке в прищах. І тепер, мамо, як згадаю, то аж затрушусь.

Оце було поставити нас у ряд, щоб то муштрувати. Стоїмо неначе й так, як він було каже: і руки опустим, і лице задерем угору, аж тобі жили лушать поза шиєю. Ні та й ні! Не так та й не так! Піде було поза спинами, та й давай тебе місити кулаками по спині! Зайде спереду — не так лице держиш! Трісь тебе по щоці, аж голова перекрутиться! А він, червоний та злющий, кричить: «Не поворачивай рожи! прямо держи!» Та по другій щоці. Отак-то, мамо! Б'є по щоці, а ти держи голову, неначе він тебе гостинцями годує.

Почали нас муштрувати з рушницями. «Праву ногу вперед!» — було крикне. Ти й витягаєш її поперед себе, як ломаку. — «Не так!» — кричить він та по нозі рушницею. Зомліє було нога, захрущить кістка, піде вогонь од ноги по тілу, кольне аж у голові, а ти стій, не ворущись! Дотерпів я, Господи! Утомишся було, перемучишся, прийдеш у казарми, а там дадуть тобі кулішу, як води, а в воді — крупа крупу доганяє...

Хомиха слухала, а сльоза за сльозою капала з лица на руки, на тісто...

— Не плачте-бо, мамо, а то я й розказувати не буду. Все то було, та минуло. Теперечка я й живий, і здоровий; тепер я з вами. Чого ж вам плакати?

— А чи надовго ти зо мною, — одказала мати.

Щоб не завдавати жалю матері, Василь почав розказувати, де він бував, яких людей траплялося йому бачити. І довго-довго він розказував. Вже стара подала й вечерю, вже вони й повечеряли, а стара мати не втомилась, слухаючи свого гостя дорогого.

Погасло в хаті світло. Хомиха лягла на полу, а Василя покляла в сніях. Ясний місяць заглянув у віконця, заблищали невеличкі шибки з темними рямцями, пішов блиск по всій хаті. Забілів комин, зачорнів рядок горшків на полиці. На образах насилу мріли святі. Довго не спала стара, підперши голову долонею. Пішла думка за думкою, жаль за жалем, як одна хвиля за другою довго котиться, навіть тоді, як вітер затихне. Згадала вона свого старого покійника, і як вона заміж йшла, і як Василь бігав хлопчиком, і як його в москалі брали. Розмова з Василем роз'ятрила старе серце, старі рани, вже загоєні старістю та швидким текучим часом. Згадала вона про своє горе, що перетерпіла на своєму довгому віку. А тим часом важко було їй і легко на серці! І почула вона, що недавно полито її серце боляче неначе цілющою водою; то думка злинула в її душу — про сина Василя. Василь, її останній, живий син, вернувся додому. Тепер вона одпочине на

старість! Її Василь догляне, й нагодує, й напоїть, дорогий Василь її поховає, закрие її очі своїми любими руками.

А тим часом перед сонними очима старої мигнуло свіже лице Василеве, неначе квітка розцвілася од одного разу, а за ним виглянуло десь з кутка лице молодої молодичі. Стара сидить на лежанці та колише малого онучка, а молодичя-невістка порається коло печі. І стало їй легко, дуже легко на серці, неначе вернулись її луччі, молодші літа, неначе вона вдруге народилась на світ. І здається їй в дрімоті, що вона вже сама, молода й хороша, порається в своїй хатині, а покійник її, молодий та гарний, сидить на лаві та говорить до неї. Прокинулася стара та й перехрестилась. Через годину все поснуло, навіть сні поснули в душі, побитій горем та нуждою. Один тільки цвіркун цвірчав у куточку під полом...

II

На другий день було чимале свято. Надворі було тихо та ясно. Сонце піднялося височенько, роса висохла; над ставками, над садками затремтіло ясне марево. Задзвонили до церкви. По улицах йшли люди до церкви; чоловіки в нових свитках і шапках виступали з повагом, за ними йшли молодичі з малими дітьми на руках, а коло їх купами бігли невеличкі дівчатка в материних юбках, хлопчики в батькових шапках і в одних сорочках. Дівчата йшли по дві, по три, в стрічках і квітках, в червоних чоботях, в ситцьових юбках або горсетах.

З Хомишиної хатини вийшов Василь і пішов по улиці до церкви. На йому був московський мундир з червоним коміром, козирок з червоною стрічкою навкруги. Мідні гудзики блищали на сонці, а на грудях теліпалось дві медалі. Як весело йому було на тій улиці, де він колись гуляв, як був малим хлопцем! Він приглядавсь до кожної хати, до кожного дерева, що росло на огородах і в садках: все було йому неначе рідне, все осміхалось до його, говорило до його. «От ті верби під горою, де ми колись збиралися на улицу! Он хата титарева! Хороша була Настя титарівна! Де то вона тепереньки?»

Зустрічались з ним люде, та все свої — знакомі. Зустрічалося й товариство, чоломкалось з ним, розмовляло. Дехто й оженився, дехто ще й досі парубкував. Дівчата пильно поглядали на москаля, доганяли, випереджували, щоб подивитись на його.

Поперед Василя йшли дві дівчини. Голови в їх були заквітчані червоними квітками; до самого пояса вітер розвівав по плечах стрічки. На їх були однакові горсети, однакові червоні чоботи, сорочки їх були вишиті однаковим хмелем. Видно було, що йдуть дві подруги.

— Чого це ми так біжимо, — промовила одна до одної, озирнувшись назад, — ще встигнемо до церкви. Не біжимо так, сестрице!

І пішли вони тихіше, пішли тим, що побачили позад себе Василя. Їм хотілось подивитись на його.

Василь порівнявся з ними, сказав їм «добридень» і почав розглядати дівчат, звичайно, як москаль, та ще й молодий. Він зараз пізнав одну: то була та дівчина, що прибігала вчора позичати вогню. Тільки яка вона тепер гарна в квітках та зеленому горсеті!

А дівчата наче й не дивились на Василя, одказали йому «доброго здоров'я», не піднімаючи очей од землі. Але скоса та скоса розглядали, які очі, які й брови у Василя. Одні дівчата вміють розглядати, не дивлячись прямо в вічі!

А дівчата були й справді гарні! Що позичала вогню, та звалась Ганною, а друга Мариною. Ганна була невеличка з себе, з невеличким лицем, але повновида й кругловида. Підборідочок у неї був невеличкий, кругленький, як волоський горішок. Темно-русі брови лежали низько, над самими очима. Сині невеличкі очі світились тихо-тихо, як підіймала вона віка. Тільки вона все спускала очі вниз, все неначе щось думала. Гарна була Ганна, як було оце сяде, та задумается, та спустить свої довгі, густі вії на повні щоки.

Подруга її Марина була чорнява, аж трохи смуглява: її дражнили циганкою, як була вона малою. Товсті чорні коси тричі обплітали її голову. Лице в неї було довгеньке, внизу гостре і видавалось вперед, а надто той тоненький ніс та повні, не дуже тонкі губи, що червоніли, як добре червоне намисто. На височенькому рівному чолі, високо над ясними чорними блискучими очима вигнулись, як дві веселки, дві тонкі чорні, аж неначе сині, брови. Як терночок чорні, швидкі очі плавали по білих, неначе підсинених білках. А на смуглявих щоках грав рум'янець, немов тая весняна рожа, а червоні губи цвіли червоним цвітом півонії...

Марина була смілива й проворна. Без неї не обходилась на селі ніяка гулянка. Ще змалку вона виводила танець на веснянках, а як було вдарять музики в струни, Марина не встоїть і не втерпить! То дріботить, то тихо попливе, як вутка по воді, поводить станом та головою. Настане літо, заведеться вулиця, Марина перша було подає голос, перша заспіває пісню, та голосно-голосно, на все село, збере було зараз кругом себе дівчат, а надто хлопців. Проворна була Марина. Не її, а вона хлопців було зачіпає. Тим-то й боялись її сватати, тим-то недобра чутка про неї пішла поміж говорухами, цокотухами.

Ганна була тиха та смутна. Сяде було між дівчатами, спустить очі та й задумается.

ЗМІСТ

Ландшафти автохтонного українства та їх живописець. <i>Передмова Миколи Бондаря</i>	3
ПОВІСТІ Й ОПОВІДАННЯ	
Дві московки. <i>Повість</i>	25
Баба Параска та баба Палажка. <i>Оповідання</i>	69
Микола Джеря. <i>Повість</i>	88
Кайдашева сім'я. <i>Повість</i>	182
ХМАРИ. Роман	301
Коментарі. <i>Микола Бондар</i>	593